varemeid näeme, on need liivakivist kalju-aluspõhjaga alul väheste eranditega täiesti taandunud. Siin ei ole meil tegemist mitte üksi Lõuna- ja Põhja-Eesti ajaloolise sündmustiku ja saatuse erinevate momentidega, vaid tähtsal määral ka aluspõhja omandusist tingitud ehitusmaterjali vahega.

Muinasvormid ja lammiasula. Ürgelise serva-asula tekkides osutas ta Semple'i mõttes edasi veerulevimist ja küündis lammil jõeni, kus tekkiski linnaline asula. Sellist püüdu jõele, jõest siirdumisele ja jõeliiklemisele näitavad paljud orduasulad: Königsberg ordulossi ja Pregeli vahel (61) (129); aga ka Stettiini slaavi asula, Lüübek Werderi ja Trave vahel jne.

Mis puutub asula lammile levimisse, siis leiame — eriti vanemail — EACT plaanel, et linna põhijoonises endise kindluselossi alune Jakobi ja Lai uul ning praegugi veel Toomilt Tähetorni kohalt tähiteldav muistsest eeskindlusest Lossi uulile laskuv taandunud ja kaugemal Lossi uulist Ülikooli peahoone taha viiv, nüüd kadunud, uulisuge on enam-vähem puudulikus seoses mitte üksi praeguse, vaid ka keskaegse linna uulistikuga. Sellest, mil moel liiklemine ja asulakujunemine neid on arvestanud, osutub, et siin on tegemist asula sugemeiga, mis juba enne pärislinna tekkimist olid olemas ja pärastpoole muinasteestiku püsiva tendentsi ning hoonestuse kulgemise läbi vaid veidi teisendatult ning õgvendatult säilisid. Tõenäoliselt oli siin tegemist vaid ühe ainsa uuliga, mis Toomimäe nõlva *resp.* oruveeru äärt mööda lammi kõrgendikule siirdus ja pärastpoole ühtlasi turu-uulina funktsioneerus, nagu seda ülalmainitud rootsi-aegne asemeplaan aastast 1636 ning rööbitisus Nideggeni ja Reifferscheid'iga näitavad (63), ilma et selgekujulise põhiplaanini mingisuguse skeemi alusel oleks jõutud (vt. plaaniskits XL).

Lammiasula = jõe- ja sillalinn ning muinasvormid. Plaanika uulistikuga lammiasula valmis alles siis, kui teisel kolonisatsiooniperioodil tekkis suburbiumi kõrvale keskaegne linn. See oli kristallisatsioonkeskmeta skeemilise põhiplaaniga, teravnurkselt lõikuva uulistikuga saksa ida-koloniaallinna võrevorm (n. n. Gitterform), s. t. vorm, mis vanagermaani mail Reini ja Elbe vahel on välja kujunenud ning sealt idavaldusile levinud. Emajõe orus tekkis ta tõenäoliselt alles XIII sajandi lõpuveerandil ja XIV s. alul (178). Olgugi et orduloss ja uuliturg viitavad — nagu seda J. Fritz (55) Preisi linnade kohta oma klassilises töös näidanud — asutamisajale XIII s. esimesel poolel, maksab see Tartus nähtavalt vaid nende endi, mitte aga skeemilise plaaniga linna kohta. Et seejuures aga plaanika asustamisega tegemist oli, seda ei tõenda mitte üksi niiske aseme mõju [1]), mis nõudis kinnistatud uulikava (227), vaid ka tolleaegsete kirikute asend (226). On ju tuttav tõsiasi, et linna plaanikal kujundamisel seisavad kirikud suuremast liiklemisest kõrval, s. o. ei asu turuväljade ääres (näit. Tartu, Viljandi, Tallinna), sellal kui maalistes asulates ja ka neist arenenud linnades (kirikukülast arenenud Petseri, Hannoveri tüüpi Valga vana turuväli) asuvad kirikud turuväljade juures. Arhivaalsete allikate kõrval või nende puudulikkusel on see tunnus alati arvestatav. Kui idasaksa linnaplaani näitena on mõeldav Demmini oma (64), siis on keskaegse Tartu võrevormil suur sarnasus Königsbergi põhiplaaniga kuningliku lossi all Krämer- ja Schmiedebrücke vahemikus, kus ka jõesaar olemas. Muidugi

1) Alles vee eemaldamis- ja täitmistöiga loodi ürgoru soisel lammil (kus tänapäeval Lutsu uuli nimetuses on säilinud soolombi mälestus) põhi, millel võis tõusta lammilinn. Sellest hoolimata tuli suuremad ja raskemad ehitised püstitada palkidele. Mainitav on ka, et isegi kõrgema Laia uuli ümbruses asuv Botaanika-instituut tugineb palgistikule ja osutab seetõttu vajumisnähteid.

Tartu, lk. 361